

मधेश प्रदेशको स्वास्थ्य बजेट विश्लेषणको सारांश

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले आर्थिक वर्ष (आ. व.) २०६९/७० देखि हरेक वर्ष स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेट विश्लेषण गर्दै आएको छ र संघीयता पश्चात पनि यसलाई निरन्तरता दिएको छ । संघीय सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई हस्तान्तरित बजेट, विनियोजन र खर्चबीचको अन्तरको विश्लेषण तथा बजेट विश्लेषणबाट प्राप्त नीतिगत सिफारिसहरूले संघीय सरकारलाई नतिजामा आधारित योजना बनाउन मद्दत गरेको छ । सङ्घीयतापछि प्रदेश सरकारहरूले आफ्नै राजस्वका स्रोत पनि सिर्जना गरिरहेका छन् जसलाई स्वास्थ्य क्षेत्रमा समेत विनियोजन गर्न सकिन्छ तर स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेटमा प्रदेशहरूले कति योगदान पुऱ्याएका छन् भन्ने बारेमा लेखाजोखा हुन सकेको छैन । साथै बजेटको विस्तृत विश्लेषणको अभावमा प्रदेशमा वास्तविक बजेटका आवश्यकताहरू पहिचान गर्न गाह्रो भएको छ तसर्थ प्रदेश तथा स्थानीय तहको बजेट विश्लेषणमा यो पहिलो प्रयास हो ।

मधेश प्रदेश र स्थानीय तहको आ. व. २०७६/७७ देखि २०७८/७९ सम्मको स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेट विश्लेषण प्रतिवेदनले सामाजिक विकास मन्त्रालय, प्रादेशिक स्वास्थ्य निर्देशनालय, स्थानीय तह, नीति निर्माता, योजनाकार, कार्यक्रम व्यवस्थापक र बाह्य विकास साझेदारहरूलाई यस प्रदेशको तीन वर्षको बजेटको यथार्थ स्थिति, बजेट विनियोजन प्रवृत्तिको साथै आ. व. २०७६/७७ र आ. व. २०७७/७८ को खर्च र खर्च गर्ने क्षमताको बारेमा बुझ्न सजिलो बनाउने छ । यस विश्लेषणमा आ. व. २०७८/७९ को खर्च समावेश गरिएको छैन । तुलनात्मक विश्लेषणको लागि आ. व. २०७४/७५ देखिको समष्टिगत सूचकाङ्कहरूलाई समेटिएको छ । यस बजेट विश्लेषणमा प्रदेश स्तरको बजेट तथ्याङ्क संकलनको लागि 'प्रदेश मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (PLMBIS)' र खर्चको तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि 'कम्प्यूटराइज्ड सरकारी लेखा प्रणाली (CGAS)' प्रयोग गरिएको छ भने स्थानीय तहको बजेट तथा खर्चको तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि 'स्थानीय सञ्चित कोष व्यवस्थापन प्रणाली (SuTRA)' को प्रयोग गरिएको छ । पहिलो दुई आ. व. को विश्लेषण गर्न समायोजन गरिएको बजेट र अन्तिम खर्च लिइएको छ भने चालु आ. व. मा सुरु बजेट विनियोजनलाई प्रयोग गरिएको छ तसर्थ अधिल्लो वर्षको संघीय बजेट विश्लेषण प्रतिवेदनसँग तुलना गर्दा बजेटमा सानातिना फरकहरू देख्न सकिन्छ । साथै, अध्ययनको सिलसिलामा सरकारका तीनवटै तहमा बजेटको अभिलेखन र प्रतिवेदनमा केही त्रुटिहरू देखिएका छन् जसले गर्दा यस प्रतिवेदनमा प्रस्तुत तथ्याङ्कभन्दा वास्तविक बजेट अलि फरक हुनसक्ने सम्भावना पनि छ । यद्यपि, यस प्रतिवेदनले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित बजेट तथा खर्चका तथ्याङ्क संकलन गरेर उनीहरूको बजेट विश्लेषण गर्न एक ढाँचा प्रदान गर्दछ ।

नतिजाहरू:

संघ र प्रदेश दुवै तहमा स्वास्थ्यमा गरिएको सरकारी लगानी कुल गार्हस्थ्यकुल उत्पादन (जिडीपी) को प्रतिशतका हिसाबले बढेको छ । मधेश प्रदेशमा आ. व. २०७४/७५ मा जिडीपी को ०.५% बाट आ. व. २०७७/७८ मा १.४% स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी पुगेको छ तर स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच (UHC) को लक्ष्य हासिल गर्नको

लागि 'चाथम हाउस प्रतिवेदन, २०१४'^१ ले गरेको सिफारिस भन्दा यो लगानी निकै कम छ । त्यसैगरी, यस प्रदेशमा स्वास्थ्यमा गरिएको प्रतिव्यक्ति लगानी आ. व. २०७४/७५ र आ. व. २०७७/७८ को बीचमा झण्डै तीन गुणाले बढ्दै गएको देखिन्छ, जुन १,२३५ नेपाली रुपैयासम्म पुगेको छ । यद्यपि, संघ र प्रदेश तहमा गरिएको प्रतिव्यक्ति लगानीबीच ठुलो अन्तर छ । मधेश प्रदेशको बजेट विनियोजनको प्रवृत्ति हेर्दा आ. व. २०७७/७८ सम्म कुल बजेटमध्ये स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी रहेकोमा सो वृद्धि भएको देखिन्छ (१०.१%) । तर आ. व. २०७८/७९ मा सो लगानी पुनः घटेर कुल बजेटको ८.२% पुगेको छ ।

मधेश प्रदेशले संघीय सरकारबाट वित्तीय हस्तान्तरणको रूपमा बजेट प्राप्त गर्ने गरेको छ र प्रदेशको आफ्नै राजस्व स्रोत समेत रहेको हुन्छ । यस प्रदेशले स्थानीय तहको लागि समानीकरण, समपुरक तथा विशेष अनुदानको रूपमा रकम प्राप्त गर्ने गरेको छ । आ. व. २०७६/७७ मा प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेटको मुख्य स्रोत संघीय सरकारको सशर्त अनुदान रहेपनि, गएका केही वर्षदेखि प्रदेशले आन्तरिक स्रोतबाट स्वास्थ्यमा लगानी बढाउँदै लगेको छ । गत दुई आ.व मा स्वास्थ्य क्षेत्रको आधा भन्दा बढी बजेट प्रदेशले आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट विनियोजन गरेको छ (आ. व. २०७७/७८ मा ५३% र आ. व. २०७८/७९ मा ५६%) । प्रदेश भित्रका स्थानीय तहले विनियोजन गरेको बजेटबाहेक आ. व. २०७७/७८ मा प्रादेशिक स्वास्थ्य बजेट झण्डै २८.४ करोडले बढेको छ तर आ. व. २०७८/७९ मा सो रकम घटेको छ जसले प्रदेशमा कोभिड-१९ ले गर्दा आन्तरिक राजस्व घटेकोले स्वास्थ्यमा विनियोजन पनि घटेको हुनसक्ने देखिन्छ । साथै, कोभिड-१९ को जाँच र व्यवस्थापन कम प्राथमिकतामा परेको कारणले गर्दा पनि स्वास्थ्यमा बजेट विनियोजन घटेको हुनसक्छ ।

स्थानीय तहमा संघीय अनुदान स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेटको प्रमुख स्रोत रहेको छ । स्थानीय तहको गत तीन आ. व. को कुल स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेटमा प्रदेशबाट १.५% भन्दा कम बजेट विनियोजन भएको छ । आन्तरिक स्रोत तर्फको बजेट विनियोजन घट्दो क्रममा देखिन्छ । आन्तरिक स्रोतबाट आ. व. २०७६/७७ मा १३% विनियोजन आ. व. २०७८/७९ मा घटेर १०.६% पुगेको छ । बजेट खर्च आ. व. २०७६/७७ को ७८% बाट बढेर आ. व. २०७७/७८ मा ८४% सम्म पुगेको छ जसमा प्रदेश सरकारको अनुदानको सबैभन्दा कम खर्च भएको छ (आ. व. २०७६/७७ मा ८% र आ. व. २०७७/७८ मा ३९%) । प्रारम्भिक विश्लेषणले रकम निकासामा ढिलाइ, कार्यक्रम कार्यान्वयन मार्गदर्शन प्राप्तिसमा ढिलाइ र स्थानीय तहमा दक्ष जनशक्तिको अभाव जस्ता कारणले प्रदेश अनुदानतर्फ कम खर्च भएको हुनसक्छ भन्ने देखिन्छ । यद्यपि, कार्यक्रम तथा खर्च कम हुनुका कारण र चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न थप अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यो विश्लेषण बजेट खर्च गर्ने क्षमता र स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि नेपालको संविधान अनुरूप अनिवार्य रूपमा नागरिकहरूको स्वास्थ्यलाई मौलिक अधिकारको रूपमा सुनिश्चित गर्न सहयोगी सिद्ध हुनेछ । सरकारका तीनवटै तहमा स्वास्थ्य नीति र रणनीतिमा एकरूपता कायम गर्न वृहत् नीति र रणनीतिको छातामा समायोजन गर्नुपर्छ ।

¹ McIntyre D., Meheus F., & J.A Rottingen. (2017) 'What Level of Domestic Government Health Expenditure Should we Aspire to for Universal Health Coverage?', *Health Economics, Policy and Law* 12 (2),125-137.

प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा सुधार गर्न र प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई स्वास्थ्यमा आफ्नो लगानी बढाउन प्रोत्साहित गरी प्रतिव्यक्ति कम्तीमा ८६ अमेरिकी डलर खर्च गर्न सक्षम बनाउँदै लागतयुक्त स्वास्थ्य वित्तीय रणनीति तर्जुमा गर्न आवश्यक छ ।

प्रदेश तथा स्थानीय तहले संघीय सरकारबाट अनुदान शीर्षकमा बजेट प्राप्त गर्ने गर्दछन्, जसलाई बजेट खर्च शीर्षकअनुसार आफ्नो वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा प्रविष्ट गर्नु पर्दछ । यो नियमअनुसार कतिपय कार्यक्रम र तिनको खर्च शीर्षक प्रविष्ट नगरिएको कारणले गर्दा ठुलो रकम 'अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण' शीर्षक अन्तर्गत रहेको छ । तसर्थ, बजेट र कार्यक्रम तयारीको क्रममा नै यी अनुदानलाई खर्च शीर्षक अनुसार प्रविष्ट गरी बजेटको सार्वजनिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्ने संयन्त्रको विकास गर्न र बजेट र खर्चका तथ्याङ्क र सूचनाहरू रेकर्ड र रिपोर्ट गर्ने क्षमतालाई प्रदेश र स्थानीय तह दुवैमा वृद्धि गर्न आवश्यक छ ।